

6. Повесть врем'яних літ: Літопис (За Іпатським списком). — К., 1990.
7. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Т. 1. До середини XVII століття. — К., 1995.
8. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей: Словник-довідник. — К., 1996.

Стефанія Пацьо (м. Тернопіль)

НУЛЬСУФІКСАЛЬНІ СУБСТАНТИВИ ЯК ЛЕКСИЧНА БАЗА ПРІЗВИЩ ЛЕМКІВ

Im Artikel wird die Analyse der regressiven abgeleiteten Substantiven angegeben, die aufgrund der Verben und Adjektiven nach den bestimmten Modellen gebildet sind, die zu den Familiennamen von Lemken transformiert worden sind.

Відомо, що антропоніми становлять цінний матеріал не тільки для вивчення історії формування та розвитку лексичної систем української мови, а й словотвірної системи. Досліджуючи структуру прізвищ українців, знаходимо серед них частину таких, мотивувальною базою яких є похідні лексеми, утворені різними способами словотвору за різними моделями. В українській антропонімі наявні такі прізвища, прізвиська, що мотивуються нульсуфіксальними апелятивними іменниками, які походять від українських дієслів, прикметників і оформлені за характерними для таких похідних словотвірними моделями. Це узвичаєні назви новопоселенців: Зайда, Приблуда, Придиба [7: 125].

Потенційність нульсуфіксальних апелятивів, які антропонімізувалися, простежимо на матеріалі антропонімі Лемківщини. Мовознавці стверджують, що нульсуфіксальні похідні належать до дериватів, значна кількість яких засвідчена ще в X ст. [2: 66-68].

Лемківський говір містить загальнонаціональні мовні елементи у плані регресивних утворень, проте відрізняється дериваційною потенцією основ.

У прізвища лемків трансформувалися віддієслівні та відприкметникові нульсуфіксальні похідні апелятиви найпродуктивніших моделей із словотвірним значенням "особа-носій ознаки".

1. Віддієслівні деривати

Серед віддієслівних іменників, що стали мотивувальною базою прізвищ, лексико-семантичного способу творення, певне місце посідають іменники чоловічого та спільного родів. У прізвищах, прізвищевих назвах лемків засвідчені нульсуфіксальні структури, характерні загальнонаціональній мові, діалектній, зрідка запозичені з польської та словацької мов. Нульовий формант, що складається з нульового суфікса (Øс) та матеріально вираженої чи нульової флексії (Øф), у дериватах на позначення назв осіб виступає у двох модифікаціях: -Øс + Øф; -Øс + -а. Ці моделі в лемківському говорі продуктивні, проте у ролі твірних для прізвищ лемків нульсуфіксальні похідні, утворені за такими моделями, не виявляли високої активності.

Мотивувальні апелятиви моделі "Дієслівна основа + -Øс + -Øф" репрезентовані у прізвищах, основи яких мають здебільшого негативнооцінний характер. Відповідно мотивувальні девербативи, відображені в антропонімах, виступають із лексико-словотвірним значенням "особа-носій процесуальної ознаки, яка визначає її поведінку". Основне словотвірне значення носія процесуальної ознаки (суб'єкта дії) нерідко ускладнене додатковою вказівкою негативної характеристики суб'єкта. Розгляд матеріалу показує, що

реконструйовані лексеми, які наявні в основах прізвищ лемків, можна розподілити у межах двох лексико-семантичних розрядів.

1. Назви осіб за їх внутрішніми ознаками. Нульсуфіксальні антропооснови вказують на вдачу, характер, поведінку тощо, наприклад, *мрук* “буркотливий чоловік” – Гр. 11, 451 < мрукати “муркотіти, воркотіти” – Е, 111, 528 (Мрук), *неслук* (Nesluch), *хараман* “брехун” < діал. хараманити “обманювати” (Charapan); *бекеч* “той, хто співає козячим голосом” < діал. бекечати, співати, подібно до бечення кози” (Begiecz), *недоздых* “хворий чоловік” (Niedozych); *пиш* “пихатий чоловік” < діал. пишитися “мати пиш”, “гордитися”, пор. також пол. *pyszyc* “пишатися” (Pysz) – В П., 213.

2. Назви осіб за родом занять. Пор. *тлумач* (Tumacz) < тлумачити “перекладати пояснювати”.

Отже, проілюстровані прізвища мотивуються нульсуфіксальними похідними апелюваннями здебільшого з негативнооцінним забарвленням. Їх небагато, проте вони є свідченням того, що в лемківських говірках використовувався нульсуфіксальний спосіб творення слів за загальновідомого в українській мові моделлю.

У досліджуваному матеріалі виявлено девербативи моделі “дієслівна основа + Ос + а” із словотвірним значенням “особа – носій оцінної характеристики.” Апелювання, утворені за цією моделлю, мотивують понад 30 антропонімів (прізвищ, прізвищевих назв). Похідні нульсуфіксальні апелювання в лемківському говорі в семантичному плані мають експресивний пейоративний характер. Такою особливістю похідних іменників пояснюється постійна змінність лексичного складу цього класу слів, що “підтримується і вживанням слів снільного роду головним чином у розмовному мовленні” [1 127]. Нульсуфіксальні іменники вказаної моделі (на апелювативному рівні) мотивують прізвища, утворені лексико-семантичним способом.

Нульсуфіксальні девербативи, співзвучні з прізвищами лемків, можна розрядити в межах двох лексико-семантичних розрядів.

1. Назви осіб за внутрішніми ознаками. Ця група представлена багатьма антрополоксами. Тут активними виявилися нульсуфіксальні антропооснови, які вказують на

а) вдачу, характер, поведінку особи: *гнира* “скнара” < діал. гнирати “скупитися” (Gnura); *блянда* “хто блудить” < діал. бляндати “блудити” (Blanda), *байдура* “підбурювач” < діал. байдурити “підбурювати” (Bajdura); *гомза* “вертлява людина” – Гр. 1, 307 < “вертітися” – Е.1, 657 (Нопіа), *охаба* “негідник” – Гр. 111, 78 < діал. охабляти “покидати”, “зіпсувати” – Вх.Лем. 445, (Ochaba); *швендя* “хто тиняється”, “гульвіса” < діал. швендяти “вештатися”, “тинитися” – Гр. 1У, 489 (Szwenda), *шлянта* “хто вештається” < Гр. 1У, 460 (Szlanta), *шуля* “хто пиляє” < діал. шуляти “кидатися”, шулькнути “сплигнути” – Гр. 1У, 518 (Szula); *чмура* “привид” < діал. чмурити “привиджуватися” – Гр. 1У, 466 (Czmuza) *тринда* хто “швендяє” < діал. триндатися “швендяти, плутатися під ногами” – Гр. 1У, 283 (Trzynda), *румєга* “хто пережовує” < діал. румєгати, “пережовувати”, пор. слц. *rumega* “пережовувати” – В -11., 218 (Rumega);

б) мовленнєві особливості *беленда* “хто говорить нісенітниці” < белендіти “базікати” – Е.1, 165, *дудра*, “буркотлива людина” < дудрати “буркати” (Dudra); *лябда* “базіка” < діал. лябдати “базікати” – Гр. 11, 390 (Labda); *поплєта* “пліткар балакун” < діал. поплєтати “говорити дурниці” (Popłeta); *рейда* «базіка» < рейдати “базікати” – Гр. 1У. 11 (Rejda).

2. Назви осіб за способом поселення. Пор. нульсуфіксальні апелювання і співзвучні з ними антропоніми: *заволока* “волоцюга” < діал. заволочитися “волочитися, вештатися” (Zawoloka); *зайда* “зайшла людина” – Гр.1, 43 < зайти (Zajda). Нульсуфіксальні апелювання, які мотивують співзвучні прізвища, іноді виступають як узвичасні назви новопоселенців.

Аналізованим девербативам в основному характерна експресивність.

11. Відприкметникові деривати.

Дослідники історичної дериватології зазначають, що відприкметникових нульсуфіксальних утворень в XI-XIII ст. ще не було, рідко вони функціонували і в староукраїнській мові [2: 68].

У лемківському говорі нульсуфіксальні деад'єктиви становлять певну кількість (понад 20 дериватів). Разом з тим вони досить активно виступають твірними для антрополексем, співзвучних з похідними нульсуфіксальними деад'єктивами [8: 213].

Похідні нульсуфіксальні субстантиви мотивовані прикметниками, рідше дієприкметниками. В лемківських прізвипах, прізвищевих назвах засвідчені мотивувальні апелятиви з усіченими ад'єктивними основами двох моделей: $-Ос + Оф$ і $-Ос + а$. Ці моделі репрезентовані дериватами зі словотвірним значенням "особа носій оцінної негативної ознаки". Прізвипа лемків, в яких відображені нульсуфіксальні похідні з цим значенням моделі $Ос + Оф$, об'єднані у межах двох лексико-семантичних розрядів.

1. Назви осіб за внутрішніми властивостями, якостями людини, зокрема за характером, вдачею, поведінкою, фізичними вадами. Наприклад, *глух* "глухий чоловік" (Hluch); *дич* "дикуватий чоловік" < дикий – Гр. 1, 385 (Dus7); *доскоч* "жвавий чоловік" < діал. доскочистий "жвавий" – Гр. 1, 429 (Doskocz); *кохан* "коханець" – Вх. Лем. 427. < коханий (Kochan); *ледач* "ледар" < ледачий (Ledacz), *пех* "пихатий чоловік" < пихатий "гордий, чванливий" – Гр. 1У, 155 (Pech).

2. Назви осіб за зовнішніми ознаками: *брид* "бридкий чоловік" < бридкий "тидкий", "потверний" – Гр. 1, 97 (Bryd); *груб* "товстун" < діал. грубий "товстий" (Hrub), *нехар* діал. "неохайний чоловік" < діал. нехарний, "неохайний" (Nechar).

Антрополексеми мають здебільшого негативну конотацію. Перевага назв осіб за якоюсь негативною ознакою пов'язана з позамовними причинами, проте це визначає відбір мотивувальних основ [1: 127].

Модель "прикметникова основа + $-Ос + -а$ " маніфестована нульсуфіксальними апелятивами, які легко трансформувалися у прізвипа чи прізвищеві назви лемків. Апелятиви нульсуфіксального способу з флексією $-а$ об'єднані також у межах двох лексико-семантичних розрядів.

1. Назви осіб за внутрішніми властивостями, ознаками. Пор.: *дунда* 1. "ледача людина"; 2. "маломовна людина", діал. дундавий "ледачий", "неговірковий" – Он. 1, 238 (Dunda); *хилка* "тнучкий чоловік" < діал. хилкий "тнучкий" – Гр. 1У, 397 (Chyłka) Назви осіб за зовнішніми ознаками, фізичними вадами *капра* "чоловік із загноєними очима" < діал. каправий "гнійний" – Гр. 11, 218; *шкварла* "мерзенний чоловік" < діал. шкварливий "мерзенний" – Гр., 1У, 500 (Szkwarła). Є.Вольнич-Павловська прізвище Szkwarła виводить від пол. прикметника skwarliwy [8:218].

В антропонімії Лемківщини засвідчені структури, які співзвучні з апелятивами зі словотвірним значенням "носій абстрагованої ознаки". Таких антрополексем досить багато, їх детально описує відома дослідниця лемківської антропонімії Є.Вольнич-Павловська [8: 213-219].

Отже, нульсуфіксальні субстантиви в лемківському говорі виявили значну активність при трансформації їх в антрополексеми. Антропонімізувалися девербативи, деад'єктиви частіше з негативною оцінкою забарвленням, рідше з позитивним.

Література

1. Азарх Ю.С. Словообразование и формобразование существительных в истории русского языка. – Москва: Наука, 1984 – 249 с.
2. Білоусенко П.І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду). – К.: КДІП. 1993. – 214 с.
3. Верхратський І. Про говір галицьких лемків. – Львів, 1902.
4. Грінченко Б.Д. Словарь української мови: В 4-ьох томах. – К., 1907-1909.
5. Етимологічний словник української мови. – К.: Наукова думка, 1982-1989. Т.1-3.

6. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. В двох частинах. – К.: Наукова думка, 1984.
7. Худаш М.Л. До питання класифікації українських прізвищевих назв XIV-XV ст // З історії української лексикології. – К., 1980. – С 95-125
8. Ewa Wolucz-Pamłowska. Antroponimia łemhowska na tle polskim i słowackim XVI-XIX wiek. – Warszawa, 1993. – 340s.

Галина Панчук (Тернопіль)

СЛОВ'ЯНСЬКІ АВТОХТОННІ ОСОБОВІ ВЛАСНІ ІМЕНА В ОСНОВАХ ПРІЗВИЩ ОПІЛЛЯ

The article is dedicated to the Opylla surnames. The analysis of modern Opylla surnames proved, that Slavonic ancient personal proper names in their stems played the main role.

Українська народна культура творилася з глибокої дохристиянської давнини “Стародавня віра, — писав митрополит Іларіон, — давала нашим предкам усю реальну філософію всього бжучого життя; ця народна філософія вироблялася довгими віками увійшла в плоть і кров наших предків, а тому легко й відразу забути не могла” [4: 313]. Характер українського двоєвір’я допоміг легшому сприйняттю християнства, творячи в часну окрему культуру. Жива українська народна мова вироблялась під впливом і дохристиянських вірувань, і двоєвір’я. — сліди цього маємо і дотепер насамперед в могутньому пласті ономастичної лексики.

Імена, які прийшли на Русь із введенням християнства, засвоювалися нашими предками не відразу: пролягом довшотривалого періоду вони існували паралельно з дохристиянськими власними іменами. З цього приводу П Чучка зауважував, що “дуалізм за письмовими пам’ятками спостерігається від середини XI до XIV ст.” [9: 597]. “Незважаючи на поширеність церковних імен у XIV - XV ст., — пише Л.Гумецька. — слов’янські особові назви не виходять з ужитку. Іноді одва й та сама особа є носієм церковного і слов’янського імені: “На имя Максима инако Влада Драгосиновича” [1: 28]. Християнські імена, які насаджувалися церквою і світською владою, поступово витісняли з ужитку слов’янські імена, але паралельне вживання обидвох імен засвідчують історики мови навіть у XVIII ст [7]. Збереження в Україні слов’янських автохтонних імен у ролі особових пояснюється насамперед стійкістю багатовікових традицій у їх вживанні.

Термін *слов’янське автохтонне особове власне ім’я* впроваджений у науковий обіг М Худашем. Такі імена глибоко проаналізовані в ономастичній літературі. В українській антропонімії їх аналізу присвячена монографія М. Демчук, у якій подано перель найважливіших праць з цього питання. Дотримуючись погляду М Демчук, що автохтонне слов’янське ім’я — це “ім’я праслов’янського походження або утворене пізніше, вже в антропонімії того чи іншого конкретного слов’янського народу, на споконвічній слов’янському мовному ґрунті” [2: 13], при аналізі прізвищ Опілля, що співвідносяться з цими іменами, ми користуватимемось зазальноприймаюю в антропонімії класифікацією: а) імена — композити; б) імена відкомполитного походження (усічено і усічено-суфіксальні. дсривати); в) імена відапеллятивного походження. Класифікація ця далеко не ідеальна, адже на сьогоднішній день важко або й неможливо встановити від чого конкретно походять те чи інше слов’янське автохтонне ім’я — від гіпокористика чи апеллятива; інколи воно може співвідноситися і з церковно-християнським іменем. Так, наприклад, *Радко* можна глумачити як суфіксальне утворення від канонічного чоловічого імені *Радивон* (< *Радіон*) або як суфіксальне відкомполитне ім’я *Радко* (пор. *Рад[иславъ]*, *Рад[имиръ]*, *[Буди]раоъ*),